

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus L.
Fasciculus 2.

BALOGH ELEMÉR

A salvus conductus és a magyar peregrináció

SZEGED
1996

Edit

**Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae**

**JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, OTTÓ CZÚCZ,
JENŐ KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY,
PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI, LAJOS TÓTH**

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja
**a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága**

**BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, CZÚCZ OTTÓ,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, TÓTH LAJOS**

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523

Hazai oktatási intézményeink a korai időktől kezdve elégtelennek bizonyultak azokkal az elvárásokkal szemben, amelyeket a legmagasabb műveltségi szintet elérni kívánók támasztottak. Történt ez annak ellenére, hogy már első királyaink igyekeztek minden lehetséges módon a kultúra terjesztésének és tartós meggyökereztetésének e leginkább bevált formáit meghonosítani, majd gyarapítani.¹ Hazai főiskoláink nem lévén, a külföldi tanintézetek, egyetemek látogatása elengedhetetlen volt.

A külföld felé való tájékozódás kezdetben jelentős keleti irányultságot mutatott. Szent István 1018-ban megnyitván Magyarországon át a Szentföld felé vezető zarándokutat, Konstantinápolyban magyar templomot emeltetett, s hozzá szálláshelyet, mely több volt, mint a zarándokok egyszerű lakhelye: "képezdéje volt az s tudományos műhelye a szó magasb értelmében tehetséges honfiainknak, kiválólag pedig azon egyházi embereinknek, kik ott a szolgálat-tétel mellett magokat tudományosan kiművelni iparkodván, időszakonként hazájokba visszatértek, honnan újabban léptek megürült állomásaikba."² Hasonlóan járt el első királyunk Jeruzsálemben is, ahol később II. Géza is emeltetett templomot szállóházzal. A Kelettel szövődő kultúrkapcsolatainkat azonban a mohamedán hódítás és a 11. század végére bizonyossá váló nagy egyházszakadás ellehetetlenítette. Szent István azonban mindenekelőtt Nyugattal jegyezte el népünket, így nem meglepő, hogy Ravennában és Rómában is állíttatott vendégházakat magyarok számára.

A 12. század végétől, méginkább a 13. századtól Bolognában, Párizsban, Páduában, majd mind több és több városban alakult egyetemeken, az európai kultúrtörténet e legsajátabb intézményeiben, kezdettől találunk magyarokat. Bolognában a magyar ifjak 1265. óta a tizennégy különböző nemzetből alakult hallgatóságnak egyik ágát képezték. Páduában az egyetem egykorú határozata szerint a huszonkét nemzet között a negyedik helyet foglalták el. A diákok közül a hit- és jogtudományokból többen a tudori rangot (*doctor decretorum* és *doctor legum*, vagy a kettő együtt: *doctor iuris utriusque*) is elérték, mint például Bánfy Lukács, Héderváry Saul, Miklós, Adorján és Katapán püspökök. Az Anjouk alatt, majd a későbbi századokban a magyar peregrináció tovább folyt, sőt az időközben bő számban létesült német egyetemek irányába még jelentősen fokozódott is. A reformációt követően a katolikus ifjak jó része Bécsben, Grazban, Prágában, Krakkóban, esetenként Rómában képezte tovább magát, a protestánsok pedig a holland, angol és főként a német egyetemeket keresték fel.³ E külföldi utazásokhoz hivatalos útiokmányra volt szükség.

¹ Magyarországon már az Árpádok korában voltak egyházi kézen lévő iskolák. Középszinten: a székesfehérvári, a csanádi tanoda, a domonkosok győri és budai iskolája, a budai és a szepesi káptalan említhető; magasabb képzettség végett: a pannonhalmi bencés főmonostor, valamint az esztergomi és veszprémi felső iskolák, ám európai színvonalú képzettséget itt nem lehetett szerezni. Vö: Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. Budapest, 1862.

² Vass József, i.m. 84. p.

³ Az újkori magyar peregrináció jelentős mértékben az erdélyi fiatalokból rekrutálódott. Az erdélyiek egyetemjárásának művelődéstörténeti vonatkozásait módszeresen feldolgozó, Késérű Bálint által szerkesztett *Fontes Rerum Scholasticarum* sorozatából kiemelést érdemel a IV. és V. kötet: Szabó Miklós–Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700. Szeged, 1992. és Bura László: Szatmári diákok, 1610–1852. Szeged, 1994.

A középkorban modern értelemben vett módszeres vám- és útlevélvizsgálat legfőljebb a forgalmas útvonalakon, határátkelőhelyeken létezett, mindazonáltal a külföldre igyekvők elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy megfelelő biztonságot nyújtó okmány birtokában legyen. A *salvus conductus* vagy *salvus passus* – menlevél, oltalomlevél, vagy egykorú szóval: "szabad menedék"⁴ – ezt a célt szolgálta. A régmúlt időkben ugyanis a személyes szabadság még nem volt magától értetődő, a hűbéri társadalmak egyenesen a nyílt jogegyenlőtlenségre épültek. A lakosságnak nemhogy az egyes államok közötti, de még az országrészekben belüli mobilitása is oly csekély mérvű volt, hogy a felbukkanó idegen újságszámba ment. A rendi társadalom tagjának *status*át kiváltságai alapján állapították meg, absztrakt értelemben vett alanyi, emberi vagy állampolgári jogok nem léteztek (legfőljebb vallási dimenzióban), vagy legalábbis igen alacsony szinten nyertek megfogalmazást. A külföldre utazónak tehát ajánlatos volt, sőt hivatalos szervek ellenőrzése végett, valamint számos előírás okából *szükséges* is volt ilyen okirattal bírnival, mely az illető személyazonosságának igazolása mellett az okmányt kiállító (legtöbbször: uralkodó) tekintélyének latba vetése által számos kiváltságot, mentességet is hivatott volt biztosítani. Mindebből következően célszerű volt a menlevelet minél rangosabb személytől kieszközölni – ti. amennyiben mód nyílt választásra –, hiszen pecsétje bizonyosságának erejével ő ígérkezett a leghathatósabb pártfogónak. Mivel a külföldi egyetemekre igyekvők az uralkodó és országa hírnevét is szélesítették, rendszerint szívesen ellátták őket díszesen fogalmazott útiokmánnyal.

A *salvus conductus* nem azonosítható minden további nélkül a mai útlevéllel, csupán annak előképeként értelmezhető. A különbség fogalmilag leginkább abban ragadható meg, hogy a maival ellentétben a "feudális útlevél" nagymértékben kazuisztikus volt – számos egyedi kiváltságot volt hivatott birtokosa számára kieszközölni. Mindazonáltal a szóhasználatban végig jelen volt a *salvus conductus* szinonímájaként az "úti levél, útlevél" kifejezés is: ennek megfelelően ír Dósa Elek nevezetes munkájában⁵ az "útlevéladás jogáról". A *salvus conductus* forrásainkban kétféle értelemben szerepel. A középkori magyar jogi szóhasználat elsősorban az országhatárokon belüli biztonságos haladást garantálni hivatott okmányt jelölte vele. Második, időben később kialakult jelentése már a főként egyetemlátogatás céljából külföldre igyekvők részére kiállított hivatalos útiokmányra vonatkozott.

1.

Országos törvényeinkben először Mátyás király I. dekrétumában bukkan fel a *salvus conductus* azon esetek szabályozása kapcsán, melyekben a perbehívás az ország régi szokása szerint, halasztás nélkül az ún. oktavális törvényszéken kívül a király személyes jelenléte elé történhet, elvben bárhol is tartózkodjék a király:

⁴ Vö: *Approbatæ Constitutiones* (a továbbiakban: *Approb. Const.*) III. XXXVII. cím, 15. lj.; in: Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények. Budapest, 1900.

⁵ "Azoknak, kik tanulás, tapasztalás, kereskedés, vitézi vagy más tisztességes szolgálat végett akarnak a hazával és fejedelemmel nem ellenséges távol fekvő helyekre menni, ha bízonyítják törvényhatóságuk akár főtisztje akár rendei (vagy tanítóik, 1752:1. tc.) bizonyítványával igazságos és méltó szándékukat s a feltett dologra alkalmas voltukat és azt, hogy velők senkinek olyatén ügye nincs, melyet kikerülni szándékoznak: útlevelet kell adni, hogyha a fejedelem előtt nincs valami oly dolog tudva a kérelmes felől, mely akár a fejedelem, akár az országnak ártalmára volna." Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. (a továbbiakban: *Dósa*) 171. p.

*"incendiarii et introductores externorum hominum spoliatorum, et erigentium se contra reverentiam regis; et literas iuridicas, aut fidei publicae; quas saluum conductum, vulgariter Gléeth, appellamus."*⁶

Ugyane törvény egy más helyen, a hűtlenségnek minősülő cselekményeket sorolva említi a szabad menedéket biztosító levelek megsértőit:

*"violatores literarum fidei publicae, vel salvi conductus; dum evidenter fuerint convicti".*⁷

Feudális jogunk tehát a legsúlyosabb bűncselekmény-típus esetei közé számító, a legszigorúbb büntetéssel fenyegetett – ez: a fej- és jószágvesztés, ahonnan azonban a fővételt igazságszolgáltatásunk vagy a király kegyelmi jogkörében gyakran elengedte – jogellenes cselekmények megvalósítói közé sorolta az említett *delictum* elkövetőit. A hűtlenség elnevezésű bűncselekmény-csoport a társadalom erkölcsi, alkotmányos és jogrendjét alapjaiban veszélyeztető, az uralkodó és az ország ellen irányuló támadás, büntetendő cselekmény jelölésére szolgált. Maga a szó egyben szépen kifejezésre juttatta a hűbéri társadalomnak a büntett által végső soron veszélyben forgó lényegi pillérének, a hűbérúrt és hűbéresét kötelező hűség (*fides*) alapérték jellegét.

A *Corpus Iuris* által felölelt, szorosan vett országos törvényeink e külföldi tanulmányutakra indulók számára adandó útiokmányok tartalmáról a 18. századig semmit sem mondanak.⁸ A nemzetünk történetének egy különálló fejezetét adó Erdély jogalkotása viszont gondot fordított erre is. Tette ezt annak a felelősségnek tudatában, mely a magyar államiság e többé-kevésbé szuverén maradékát terhelte, és mely parancsolóan kívánta egyfelől a korszerű, nyugat-európai műveltség mind szélesebb terjesztést e kis országban, másfelől pedig a magyarországi viszonyok tudatosítását, ébren tartását a keresztény hatalmak politikai és közgondolkodásában. Innen érthető, miért foglalkozott behatóan a külföldi egyetemekre nagy számban igyekvők jogviszonyainak szabályozásával.

Erdély külön törvényhozása Szapolyai János halála után, az 1540. augusztus 29-ikén tartott segesvári országgyűléstől vette kezdetét. Az erdélyi országgyűlések alkotmány- és jogtörténeti érdekessége, hogy nem csupán általános zsinórmértéknek szánt szabályokat, törvényeket stb. alkottak, tehát jogalkotói feladatokat láttak el, hanem igen gyakran a bírósági és közigazgatási hatóságok elé tartozó ügyeket is elintézték. Országgyűléseket igen sűrűn – rendi korszakunk alkotmánytörténetében példa nélküliesen –, általában évenként, de esetenként még ennél is gyakrabban, 1556-ban például hat ízben tartottak. Óriási mennyiségű jogforrás gyűlt így össze, melyből azonban nagy tömeg elkallódott, a háborús időkben kivált, a jogbiztonság és törvénytisztelet

⁶ Magyar Törvénytár. 1462:1. tc. 3. §.

⁷ Magyar Törvénytár. 1462:2. tc. 9. §. Vö: 1464:27. tc., 1486:47. tc., 1492:83. tc., 1495:3. tc. 3. §., 1498:27. tc., 1528:3. tc., 1536:52. tc., 1609:73. tc. 6. §, valamint a Hármaskönyv I. 14. címe, a II. 75. cím 2. §, e bűncselekmény későbbi büntetésére nézve pedig: 1723:7. tc. és a 10. tc. 3. §.

⁸ A 7. sz. lábjegyzetben említett országos törvényhelyek a *salvus conductus* azon formáiról rendelkeztek, amelyeket a király valamely súlyos bűncselekményt – rendszerint hűtlenséget – elkövetettek részére adott abból a célból, hogy bántalmazás nélkül megjelenhessenek az uralkodó színe előtt igazságtétel végett. Ezek a menlevelek tehát az országhatárokon belül voltak csak hatályosak, címzettjeik pedig az államhatalom helyi képviselői voltak elsősorban, akik a *salvus conductus* kedvezményezettjei felett nem gyakorolhatták jogszerűen közhatalmi jogosítványukat. A menlevél megsértése, melyet a király akaratának e tárgyasult formájával való szembehelyezkedésnek fogtak fel, hűtlenségnek számított, és büntetése is ehhez igazodott.

mindennél fogva gyenge lábakon állott. Egyfajta kodifikáció elengedhetetlennek mutatkozott, mely törekvés legelső eredménye Bethlen Gábor fejedelem 1619. évi perrendje, a *Specimen iuridici processus* volt, majd ezt követték az *Approbatae constitutiones*, a *Compilatae constitutiones*, végül a korszak utolsó időszakában alkotott *Articuli novellares*. Az önálló erdélyi fejedelemség időszaka jogforrásainak egységes szerkezetbe foglalására irányuló törekvés I. Rákóczi György alatt vette kezdetét, aki elrendelte a vármegyék és városok levéltáraiban szétszór, de fellelhető törvényhelyek egybegyűjtését. A munka el is készült, de megszerkesztésére, országgyűlés elé terjesztésére csak halála után fia, II. Rákóczi György alatt került sor, aki az 1652. évi gyulafehérvári országgyűlés 11. cikkelyében foglaltak alapján Keresdi Bethlen János Torda megyei főispán elnöklete alatt egy táblai ítélőbírákból, valamint az igazságszolgáltatás és a közigazgatás más területein működő szakemberekből álló 12 fős bizottságot küldött ki. E *deputatio* az "öreg" Rákóczi alatt elkészült gyűjtemény figyelembe vételével, az 1540 óta alkotott cikkelyek összegyűjtése, színvonalas kompiláció útján dolgozta ki produktumát. A fejedelem ezt még átvizsgáltatta a maga tanácsa által, s az így előállott mű került az 1653. január 15-ikén megnyílt gyulafehérvári országgyűlés elé, amely elfogadta, a fejedelem pedig ugyanazon év március 15-ikén kelt megerősítő levelével megtoldva *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* címmel kihirdette. Formailag tehát törvénykönyvet kapott Erdély, ám mint Óvári Kelemen és Kolosvári Sándor helyesen megállapítják: "Ez a munka sem törvénytár, sem jogkönyv, sem pedig a mai értelemben vett törvénykönyv (codex): nem törvénytár, mert nem egyszerű foglalatlja az időrendben egymás után következett törvényeknek, ámbár tartalma egy egész század folyama alatt kelt törvényekből van merítve; nem jogkönyv, mert noha abban a szétszór, törvényeket tudományos abstractio útján öntötték bizonyos rendszerbe, azért mégsem egyszerűen a szerkesztők magán tudományos véleménye, hanem a törvényhozónak akarata jut benne kifejezésre; s végre nem codex, mert meg van ugyan benne a törvénykönyvnek egyik jellemző sajátossága, a rendszeresség, de ez is csak külső, mechanikus, nem belső, organikus természetű, a törvénykönyv többi sajátos kellékeit pedig egyáltalán nélkülözi."⁹ A törvény rangjával bíró fenti jogforrások mindegyikében találkozunk a peregrinus diákságot is érintő *salvus conductus*okról szóló rendelkezésekkel.

A jogalkotó a szabályozás alá vont magatartás, az ún. peregrinálás (=külföldi egyetemjárás), és a vele összefüggő menlevél kapcsán siet leszögezni, hogy az ország és a fejedelem közös érdekének védelme vezeti. A középkori jogalkotói gyakorlathoz hasonlóan nem "vadatörvény" normát kíván felállítani, csupán a jobbára ügyis alkalmazott szokásokat – netán régebbi, feledésbe ment jogszabályokat – szándékozik megerősíteni, feleleveníteni: "ez hazának és legitimus fejedelminek sokszori veszedelmes állapotjokban való forgásokból és károkkal tapasztalt experientiákból sok időtől fogva erős tilalmak végeztetennek, hogy semminémű rendbeli emberek más idegen országokra, fejedelmek engedelmé és *salvus conductus*ok nélkül ki s be ne járjanak, hogy ez által is

⁹ Magyar Törvénytár, 1540-1848. évi erdélyi törvények. IX-X. Az *Approbatae constitutiones* egyszerű folytatásaként fogható fel az I. Apafi Mihály által 1669. március 4-ikén megerősített újabb törvénykönyv, a *Compilatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* címet viselő gyűjtemény. Az 1669-től 1848-ig terjedő idő alatt nagy számban születtek törvények (*articuli diaetales*), jogalkotó erejük azonban gyengének bizonyult.

a gonosz igyekezetű emberek refrenáltassanak."¹⁰ A 16. századra már kialakult gyakorlat szerint csakis *salvus conductus* birtokában és nyilvános határátkelő utakon¹¹ lehetett jogszerűen külföldre távozni. Az ország polgárának elbocsátásához hozzájáruló okirat kiállítása a végrehajtott hatalom reprezentánsát, jelen esetben az erdélyi fejedelmet illette meg. Ezt a gyakorlatot erősíti meg Dósa Elek is idézett munkájában. A *salvus conductus* kieszközlése végett tehát a fejedelemhez kellett fordulniuk mindazoknak, "kik idegen országba deáki tudománynak, nyelveknek tanulásaért, peregrinálásért, viszont a hazával és fejedelmekkel nem ellenséges helyekre vitézi vagy egyéb tisztességes állapotbéli szolgálatért ki akarnának menni."¹² Az utazók (peregrinusok) kötelesek voltak igazolni "törvényhatóságuk akár főtisztje akár rendei (vagy tanítói: 1752:1. tc.) bizonyítványával igazságos és méltó szándékukat s a feltett dologra alkalmasok voltak és azt, hogy velők senkinek olyatén ügye nincs, melyet kikerülni szándékoznak."¹³ A jog előírása és a fellelhető gyakorlat szerint a menlevelet elnyerni kívánónak először a lakóhelye szerinti vármegyei, széki vagy városi hatóság hivatalnokait, főtisztjeit kellett felkeresni, akik "szorgalmasan megvizsgálják az elmenni igyekezőnek vagy küldendőnek minden állapotját, szándékának méltó okát."¹⁴ Így, ha például egy bünyefenyítő szék előtt folyamatban lévő ügy vádlottja szeretett volna a felelősségre vonás alól ilyen módon kibújni, az utazási engedélyt bizonyosan nem kapta meg.¹⁵ Hasonlóan ki lehetett szűrni azokat is, akik valamely magánjogi kötelelem alól menekültek – a jogszerű *praetensio* kiegyenlítéséig kötve voltak. Vita alkalmával az ügy a vármegyei vagy a széki közgyűlés elé tartozott, mely az eljárást lefolytatván, a peregrinusra nézve kedvező döntés esetén vármegyei (széki) pecsét alatt a kancelláriára továbbítandó bizonyáglevelet (*testimonialis*) állított ki. Ha a kérelmező iránt kezdettől nem volt kifogás, úgy e bizonyáglevelet már a hatósági főtiszt kiállította, saját pecsétjét használva. A kancellária még felülvizsgálhatta a peregrinus ügyét, hátha "a fejedelmeknek is nem constál valami oly dolog azon exponens felől, kit netalán a tisztek nem tudhattak volna, mely vagy a fejedelmi személynek vagy az országnak ártalmára való volna";¹⁶ akadály hiányában azonban köteles volt kiállítani a *salvus conductus*.¹⁷ Az elnyert menlevél nem tartalmazta, hogy vele mely országokat lehet felkeresni, ilyen

¹⁰ Approbatae Constitutiones (a továbbiakban: Approb.Const.) III. XIV. cím.

¹¹ "Melyek légyenek a szomszédos idegen országokra nyitott és szabadok utak, az már mindenképp constálván, azonkívül való több utak sehol ne hagyattassanak, mindenütt bévágattassanak, örökké tilalomban légyenek, senki azokon ne járjon s ki ne tisztítsa sub poena notae infidelitatis, concludáltatik: fejedelmek *salvus conductus*a nélkül járók a bé nem vágatott országutakon is el ne bocsátassanak, se ne menjenek, azokról frott poena alatt." Approb.Const. III. XXXVII. cím.

¹² Approb.Const. III. XIV. cím.

¹³ Dósa, 139.§ (171.1.).

¹⁴ Approb.Const. III. XIV. cím.

¹⁵ Itt természetesen csakis nemesi jogállású személyek jöhettek számításba, akik jog szerint és ősi soron szabadlábban védekezhetek. Ez a kiváltság a közrendű (egykorú kifejezéssel: nemtelen) polgárokat, jobbágyokat nem illette meg. Vö: Hármaskönyv I. 9. cím, 1. §, ahol a nemesség négy fő kiváltsága között az első helyen kerül említésre: "... őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja.."

¹⁶ Approb.Const. III. XIV. cím.

¹⁷ Egy, az önálló erdélyi fejedelemség kormányzatát bemutató kiváló monográfia a kancellária közigazgatási hatáskörének ügyköreit részletező fejezetében csupán egy mondatot szentel a menleveleknek, annak ellenére, hogy megállapítja: számos egyébhez képest "jóval nagyobb ügyforgalmat jelentett a kancellárián az útlevelek (*salvus passusok*, *salvus conductusok*) kiadása, ill. az ilyen okmánnyal nem rendelkező »kőborlók« elleni intézkedések." Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormánya 1540-1690. Budapest, 1980. 225. p.

szempontból "világútlevélnék" lehetne tekinteni, az utazóknak viszont kötelezniük kellett magukat, hogy csakis a "barátságos országokat" fogják meglátogatni, ha pedig külföldön "a fejedelmek és haza ellen való ártalmas dolgokban elegyítik magokat, az olyanok de bonis citáltassanak az ország törvénye szerint, ha convincáltatnak, azon ország törvényében specifikált poenával is büntetessenek, mint az hazában lakók."¹⁸ *Salvus conductus* birtokában tehát bátorsággal utazhatott a peregrinus lényegében bárhová – lehetőleg persze, ígéretéhez híven, csak "baráti" országokba –, kettős büntetőjogi felelősség terhével azonban: részint, amennyiben a haza érdekeivel ellenséges ügybe keveredett, idehaza fekvő jószágaiból idézhető volt, részint pedig a tartózkodási helyétől szolgáló idegen ország törvényeinek hatálya is kiterjedt rá.

Lényeges annak a perjogi kérdésnek az eldöntése, hogy az esetenként évekig külföldön időző peregrinus hazai peres ügyei miként nyerjenek elintézését. Az idézés *personaliter* ilyenkor majdnem elképzelhetetlen, lehetséges volt azonban a perbe vonás "per procuratorem constitutum, sőt azon távol lévő embernek atyja vagy anyja vagy olyan atyafia is, kiknek legitima successiojok volna a citatusnak jószágában, titulo et nomine ingentium defendálhassák a citatusnak causáját, etiam absque constitutione és ne csak non venientiam, hanem ugyan per meritalem allegationem, ejusdemque probationem legitime dijudikáltassék a causa, és comperta rei veritate convincáltassék is."¹⁹ A képviselő így történhetett kirendelt ügyvéd útján is, de elláthatták a távollévő szülei és osztályos atyafiai is – mindazok, akiknek törvényes öröklési joga rejtett a *citatus* jószágában, méghozzá avatkozási jogcímen és név alatt (*se intromittere, se ingerere*),²⁰ ügyvédvállás nélkül is, és nem csupán a perbeli ellenfél távolmaradása esetében. Érdemleges szóváltás és bizonyítás után a per végleges befejezést is nyerhetett. Itt természetesen csakis a *peregrinus* ősinek²¹ minősülő jószágaira nézve lehetett szó az osztályos atyafiak ilyen széles körű képviselői jogáról. Ez a szabályozás teljesen beleillett az ősiség, a magyar rendi magánjog e sarkallatos intézményének rendjébe – szerzeményi, például az utazó által vásárolt birtokban még nem volt meg a rokonság ún. gyökérjoga.

Nincs új a nap alatt: rendi jogunk is ismerte a "kishatárforgalmat", bizonyos tekintetben a mainál is rugalmasabb formában. "Ez ország széliben lakozó és szomszéd országokkal határozó vármegyékről és székes helyekről viszont csak szomszéd vármegyéig igazságos méltó dolgokban és szükségekben, testimonialis vétel nélkül is elmehetnek. Csakhogy az igaz derekas, szabados utakon, s nem pedig a megtiltott utakon és ősvényeken járjanak."²² A határszéli vármegyékben lakókhhoz hasonlóan a szomszédos országok közelfekvő helyeire igyekvő kereskedők is mentesültek a *salvus conductus* nem kis procedurával járó megszerzésének kötelezettsége alól, mindössze lakóhelyük szerinti előjáróiktól kellett a harmincadnál (vám) bemutatandó bizonyítványt nyerniük. Másként alakult a helyzet a távolsági kereskedelmet lebonyolítóknál: "távolabb való országokra a városi zálagos hazafiakból álló kereskedő

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Vö: Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 389. p.; Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécs, 1995. 118. l.; BÓNIS György–Degré Alajos–Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Budapest, é.n. 31. p.

²¹ Rendi magánjogunk ősinek azt a birtokot nevezte, amely az adománylevélben megállapított öröklési rend vagy a törvényes öröklés rendjén, felmenőről lemenőre, legalább egy ízben átháramlott. Vö: Hármaskönyv I. 40., 58–61. cím.

²² Approb. Const. III. rész, XIV. cím, III.

rendek, fejedelmek *salvus conductus*ával menjenek, és a *salvus conductus*ok is hiteles testimonialisokra adassanak, különben cselekedvén, minden javok confiscáltassék és magok személyekben törvény szerint büntetessenek."²³ Az egyik legtekintélyesebb erdélyi város, Kolozsvár kereskedői privilegizált helyzetet élveztek; számukra elég volt a város tanácsának végzése (*testimonialis*), amelynek másolatát mindazonáltal meg kellett küldeni a kancellária levéltárába (*conservatorium*), hogy "tudják a fejedelmek, ki hová s micsoda országra jár."

Szigorú rendelkezést rögzített a törvény azokra nézve, akiknek külföldi útjához a fentiek szerint *salvus conductus* kívántatik meg, ám e nélkül kelnek útra: az ilyen személyeket "a director-törvény szerint prosequálja, és ha személyekben elmennének is, de bonis citáltassanak; a generalis dieta alatt legitime convincáltatván és comperiáltatván, hogy vakmerőképpen a fejedelmek ellen mentenek el, s méltó okát nem adhatják, magok személyekre nézendő minden javokat amittálják."²⁴ Akik pedig valamely jogos cél ürügyén elnyert menlevelükkel visszaélvén, hazájuk törvényei, tilalmai "ellen való dolgokba elegyítették volna magokat, vagy azután is affélébe impingálnának, evocáltatván a fiscalis directorok által octavális terminus vagy dieta alatt való táblára, a megtiltott dolognak meritumja szerint, affélékről decernáltatott poenán convincáltassanak."²⁵ A törvény hatálya a jogalkotó szándéka szerint tehát kiterjedt a külföldön tartózkodó peregrinusra is, a bizonyítási eljárás lefolytatása persze adandó esetben meglehetősen körülményes lehetett. Akik pedig a haza s fejedelem elleni árulásba keveredtek, mely kitudódott s bizonyítást nyert, "in nota perpetuae infidelitatis convincáltassanak és büntetessenek"²⁶ – szövege a törvény. A büntetés rendszeren fej- és jószágvesztésre irányult, honnan (az anyaországi gyakorlattal egyezően) a fővétel gyakran elmaradt (néha az ítéletekből is), a vagyonvesztést azonban szigorúan végrehajtották. Hasonló sors várt azokra is, akik tudva az ország iránt ártalmas tartalmú levelet visznek magukkal, vagy ilyen követségben járnak, továbbá az is elveszítette jószágait, ki a hazával ellenséges viszonyba jutott országban tartózkodott és a háború kiütése előtt nem tért haza.

A *Compilata Constitutiones* rendelkezéseiben az eddig tárgyalt szabályozástól némileg eltérő megoldást találunk: míg az *Approb.Const.* pontjai a legszigorúbb büntetéssel fenyegették a külföldre *salvus conductus* nélkül utazókat, itt meglepő módon enélkül is szabad a peregrinálás. Lehetséges, hogy csupán az amúgy is fennálló gyakorlatot kívánták törvényesíteni, hiszen az korábban sem lehetett gyakori jelenség, hogy a külföldi egyetemekre igyekvőket adminisztratív gátolták volna. Ellenkezőleg: "tanulásra, szolgálatra, lakásra, peregrinálásra való mehetések is pedig nem hogy interdicáltatnék, sőt annak tilalma az hazában in perpetuum emlékezetben se legyen."²⁷ A *salvus conductus* kieszközlésének megkísérlését továbbra is előírta a jogalkotó, ennek megtagadása vagy az engedélyezés halogatása esetén azonban szabad volt a távozás.²⁸

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ *Approb.Const.* III. rész, XIV. cím, V.

²⁶ *Approb.Const.* III. rész, XIV. cím, VI.

²⁷ *Compilatae Constitutiones* (a továbbiakban: *Comp.Const.*) III. rész, IX. cím. Vö: Erdély története. Budapest, 1987. II. 922. p.

²⁸ "Mindazáltal *salvus conductus* tartozzanak impetrálni, a fejedelmek is adni, melyet ha denegálnának vagy procrastinálnának is, szabadon elmehessenek." *Comp.Const.* III. rész, IX. cím.

A töröknek hazánkban történt kiűzése impériumváltozást hozott Erdélyben is.²⁹ Számos kérdést újraszabályozott a bécsi udvar, így a magyar peregrinációt érintő *salvus conductus* ügyét is. A közhatalmi struktúra átrendeződését követően még évtizedekig érvényben és gyakorlatban voltak az országos szokások, s hasonlóan az erdélyi törvények, mígnem Mária Terézia elrendelte a felülvizsgálatot. Erre részben szükség is volt, hisz mint az előbbieken utalás történt rá, az Approbatákban és a Compilatákban jórészt ellentétes szabályozást nyert a *salvus conductus*, jogszabályi szinten tehát egy mindaddig fel nem oldott kettősség élt.

Az új novella bevezetésében világosan utalt arra a körülményre, hogy mi okból került sor a peregrinus diákság menlevélének jogi rendezésére: "a Compilata constitutiók utóbbi cikkelyében az uralkodó fejedelem legfőbb hatalmára és örökösödési jogára nézve sérelmes és botrányos intézkedések is vannak, mert akár tanulás végett, akár más célból, a külső tartományokba való szabad kivándorlás minden megkülönböztetés és a fejedelem engedelmé nélkül volt megállapítva."³⁰ Akkor erre többek között a központi hatalom meggyengülése miatt kerülhetett sor, Mária Terézia abszolutista birodalmában azonban ilyen ok nem állott fenn. Az új szabályozás mindenekelőtt eltörölte a Compilatákban foglalt nehezményezett rendelkezéseket, majd lényegében az Approbaták jogi megoldását magáévá téve intézkedett a továbbiakról: "akik az örökös tartományokon túl akarnak kimenni az Approbata Constitutiók III-ik részének előbb említett 14. címe értelmében, avagy a körülményhez képest még a kimenők állapotának és helyzetének a főkormányzók részéről is kiküldendő alkalmas férfiak útján való megvizsgálása alapján, meg az illetők tehetségének igazgatóik bizonyítványaiával való kimutatása, úgyszintén a közjóra abból háramolható haszonnak a kitudása után, az itteni királyi főkormányzók, vagy ennek együtt nem léte esetén egyedül a főkormányzónak az útlevelével magukat ellássák: az ő Felségének az udvarában bemutassák és itt az arról adott kötelező iratban, hogy csakis a barátságos országokba mennek, hűséget fogadni és biztosítékot nyújtani tartozzanak: az ellenkezőleg cselekvők a törvények rendelkezéséhez képest a kihágás büntetésébe esnek."³¹ A Habsburg birodalmon belül így az utazás *salvus conductus* nélkül is szabad volt és csak az örökös tartományokon túl igyekvőknek kellett menlevelet beszerezniük. A korábban hatályban volt szankciót jelentősen enyhíti az új novella, amennyiben a jószágvesztés helyébe a kihágás lényegesen mérsékeltebb jogkövetkezményeket maga után vonó büntetését állítja. Peranyag hiányában azonban nem állapítható meg pontosan, miként idomult a gyakorlat a jog előírásaihoz. Egyebekben az új szabályozás is fenntartotta azt az érvényben lévő, megkövetelt gyakorlatot, hogy "az előírt módon való kiutazási szabadságot csupán csak azokra kell érteni, akik az e célra szükséges költségekkel, akár a magukéiból, akár pártfogóik részéről el vannak látva, nem pedig azokra, akik ezt a költséget az adózó néptől faluról falura kikoldult alamizsnából (mert ez, miután nyilván az adózóknak terhére van, bármely cím és ürügy alatt örökre tiltva

²⁹ Erdély új jogállásának megállapítására nézve alapvető jogforrás az I. Lipót által 1691-ben kiadott hitlevél (*Diploma Leopoldinum*), amely rögzítette az anyaországtól való közjogi elszakítottaságot.

³⁰ (Erdélyi) 1752:1. tc.

³¹ Uo.

kell, hogy legyen) akarják fedezni."³² A felvilágosult abszolutizmus jobbágyvédő politikája az idézetből kitetszően itt is hangot kapott, másfelől viszont érdemes megjegyezni, hogy ugyane törvényhely tartalmazta a peregrinusokra vonatkozóan kiállítandó menlevelek elnyerésének feltételeinél azt a kedvezményt, hogy az uralkodó azokat "minden valláskülönbség nélkül" fogja kiállítani – ilyen kitételt az erdélyi törvénycikkekben nem találunk, ott a felekezeti pluralizmus és a vallási türelem nagyobb hagyományokkal rendelkezett.

A Mária Terézia nevéhez köthető törvényi szabályozás mögött a jogbiztonság megteremtésére való törekvés mellett azonban más szándék is meghúzódott. A bécsi kultúrpolitika nem nézte jó szemmel a magyar területekről nagy számban kirajzó, nyugati – gyakran protestáns – egyetemeken korszerű műveltséget szerző peregrinációt. Egy Mária Teréziától származó, Bod Péter lejegyzésében is ránk maradt rendelet kifejti, hogy a birodalmon belül is találhatóak olyan intézmények, ahol a humán, filozófiai és teológiai ismeretek megszerezhetők:

*"eam proinde non videmus necessitatem, ut iuventus cum sua fere, aut parentum enervatione studiorum causa, peregre ad exterarum universitates proficiscatur."*³³

Az uralkodói elhatározás végrehajtása is következetességet mutatott. Erre kell gondolnunk Teleky László gróf levelének keserű hangú panaszkodását olvasva: "Eljött az ő Felsége resolutioja is akadémiákra mehető ifjainknak állapotjában beadott könyörgő mi napi repraesentationkra is reménységünk felett való keménységgel, mintha mi ő Felsége Majestasához nem illő, debito liberiori et licentioso stilo írtunk volna... ő Felsége ifjainknak ki mehetőseket a Törvényről nem emlékeztvén semmit, egyedül magának reserválta, úgyhogy akit akar botsátani botsát, mind az három religioból, akit akar pedig nem botsát ő Felsége."³⁴ A levél, melynek címzettjét nem ismerjük, az ominózus rendelet megjelenése után alig három hónappal, 1764. december 13-ikán íródott.

Egyháza nevében, hívei érdekében ragadott tollat a református egyház részéről Rosenfeld Mihály, evangélikus oldalról pedig Binder Péter, amikor már 1764. októberében szót emeltek a szabad egyetemjárás iránt:

*"Sperabamus levi iam nos per fructuosos otio, et deservientibus bellum procellis, reddita terris pace, iisque iam etiam, quae peregrinaturae studiorum causa iuventuti nostrae posita interim erant obstracula remotis, velut blando quodam ventorum positu, evolare tandem illam, et ...pum ritu ex alvearibus suis et mella stientiarum longioribus etiam e locis colligere posse, inque sui perfectionem, principisque et publicae rei utilitatem, in patriam solumque ... referre eidem liceret. Ac proh dolor! quam tot quae ...dimus, quam aliena spe nobis ingruunt. Dum altefati praescripti Cesareo Regii interdicto iuventus nostra oris ab exteris arceret."*³⁵

³² Uo.

³³ Mária Terézia 1764. augusztus 24-ikén kelt, *De studiose iuventutis peregrinatione interdicta* szóló rendelete. Lásd: Függelék.

³⁴ Gróf Teleky Lászlónak 1764. december 13-ikán kelt, *Resolutio ad hanc repraesentationem* címet viselő levele. Lásd: Függelék.

³⁵ Lázár János és Teleky László grófok, valamint Rosenfeld Mihály és Binder Péter 1764. október 7-ikén, Szebenben kelt folyamodványa. Lásd: Függelék.

Hiába volt azonban a sok alázatos hangvételű felszólalás, az uralkodói gyakorlat nem változott, a peregrinálás jelentősen megnehezült.

3.

A magukat külföldi egyetemen továbbképezni kívánók az előírt *salvus conductus*-t természetesen nem ingyen kapták kézhez, ára volt. Az erdélyi törvényhelyek erre nézve hallgatnak és mindössze II. Mátyás egy dekrétumából tudjuk, hogy akkortájt, a 17. század elején a "szabad útlevelekért" három forintot kellett fizetni.³⁶ Az anyagiak mellett az utazást más okok is megnehezítették. Tudott dolog, hogy Erdélyben a jezsuitákat a fejedelemség (elsősorban a protestáns uralkodók) idején nem nézték jó szemmel, az ő elmenetelükhöz, egyáltalán a határon való átkelésük végett mulhatatlanul szükséges volt a fejedelmi *passus* beszerzése. Egy Darkay nevezetű jezsuita páter útlevéért folyamodván, így írt győrmónostori Kemény Jánoshoz intézett, 1653. március 5-ikén, Kolozsmonostorról keltezett levelében: "De ha ugyan aeternumnak kell lenni az egyszer rólunk kiadott sententiának: én sem opponálok magamat ő Nga és az ország ellen ... csakhogy ennyi sok ellenünk objiciált szókra nézve majd az én kimenetelem nem látszik bátorságosnak egyébiránt lenni, hanemha a mi kegyelmes urunk ő Nga dimissionálisa mellett liber passus engedtetik. Annakokáért alázatosan könyörgök Ngodnak, méltóztassék Ngod urunktól ő Ngától nekem egy útlevelet impetrálni, mely mellett kimenetelem bátorságos lehessen."³⁷

Ekkortájt erősödött csak meg igazán a mai napig "feudális" címkével illetett sajátos, kelet-európai bürokratizmus: az ügyintézkést is lerövidítette és az uralkodói hozzájárulás elnyerését is megkönnyítette, ha a peregrinus az úti levél kieszközölését valamely magas rangú ismerőstől, patrónusától kérte. Így járt el Bethlen Miklós is, aki Szelepcsényi Györggyel közeli viszonyban állt, mint írja: "fiának hívott, az udvarhoz is maga hintáján felvitt."³⁸ Peregrinációjának megkezdésekor, 1661 májusában a beszercei országgyűlésről indult el Kemény János fejedelem *passus*ával és *recommendatio*jával Bécsbe, ahol említett pártfogója készségesen fogadta, s részére "passust is szépet irata a császár nevével."³⁹

A külföldi egyetemen tanuló diák menlevele sokban különbözött egy mai útiokmánytól. Mindenekelőtt tartalmazta a kiállító fejedelem vagy más uralkodó teljes címlistáját, mely felsorolás a *salvus conductus*nak nyilván rangot, tekintélyt kívánt kölcsönözni, majd megkísérelte számba venni azokat a törvényhatóságokat, helyi hatalmat gyakorlókat, akiknek területén a tanuló várhatóan áthalad vagy tartózkodni fog – valahogy így:

"universis et singulis principibus, ecclesiasticis videlicet et saecularibus, ducibus, marchionibus, burggravys, praelatis, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, militibus, capitaneis et eorum vicesgerentibus, necnon tricesimatoribus, tributarys, teloniatoribus, boletarys, pontiumque et passuum, ac portarum custodibus, item civitatibus, oppidis, villis et earundem rectoribus,

³⁶ Magyar Törvénytár. 1609:73. tc. 14. §.

³⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. Budapest, 1886. 160. p.

³⁸ Bethlen Miklós önéletírása. Budapest, 1955. I. 179. p.

³⁹ Uo.

consulibus, iudicibus, magistris civium ac aliorum quorumcunque comitatum et locorum praefectis, cunctis etiam alyis, cuiusvis status, gradus, conditionis et praeeminentiae hominibus in dominys quorumcunque et ubilibet constitutis, praesentes nostras visuris."⁴⁰

Említette a *salvus conductus* természetesen tulajdonosának nevét, aki hű alattvaló és méltó a megkülönböztetett bánásmódra:

"praesentium exhibitor fidelis noster egregius iuvenis Michael Duornikouith ex regno nostro Hungariae oriundus, olim patriae suae prodasse cupiens, hinc, loco per dei gratiam nunc omni pestiferae contagionis suspicione libero et immuni, Bononiam studiorum suorum ibidem continuandorum gratia proficiscitur. Cuius intentum nos quoque approbantes, clementer annuimus, ut pro commodiori suscepti itineris sui prosecutione de salvi et securi conductus literis sibi provisum foret."⁴¹

Az itt idézett levéllel utazó diák Bolognába tartott. Az útjába eső helyek előljáróit *salvus conductusa* messzemenő jóindulatra hívta fel iránta: útirányában akadálytalan haladást, határhelyeken való átlépéskor vámfizetési kötelezettség alóli mentesülést, állomáshelyein békés tartózkodást kért számára.

"Quocirca eundem commendantes, universos et singulos, quos supra benigne requirimus, subditis vero nostris firmiter committimus et mandamus, quatenus ubi idem Michael Dournikouith ad extras terras, tenuta, dominia, civitates, oppida, villas, bonores et officiolatus, aut vestri in medium perseverit, eundem omni benevolentia complecti, ac in locis, quibus necesse fuerit et voluerit stare, morari, pausare, ac tandem absque ulla tricesimae, telony vectigalisque et cuiusvis solutionis axactione, libere, pacifice, secure et absque omni impedimento ire, transire ac redire permittere et per vestros permitti facere velit, subditi vero nostri debeant et teneantur, nostri et communis iustitiae ob respectum. Providentes nihilominus eidem, ubi necessitas postulaverit, de securo et salvo conductu usque ad loca tutiora. Praesentes autem perlectas ubique reddi volumus exhibenti."⁴²

A *salvus conductus*ok kiállításának jogi sorsa a feudális korban végső szabályozást azáltal és akkor nyert, amikor 1783-ban az ügyosztályrendszeren alapuló ügyintézés bevezetésével egyidőben felállították a *Departamentum politiae in genere*, vagyis a közrendőrségi vagy rendészeti ügyosztályt, melynek feladata lett egyebek mellett az útlevelügyek intézése is. Külföldre szóló úti levelet azontúl a helytartótanács vagy a kancellária adott. Az eljárás változatlan maradt annyiban, hogy az útiokmány kiállítása előtt továbbra is információt kértek a kérelmezőről az illetékes törvényhatóságtól, s csak kedvező jelentés esetén kapott a peregrinus szabad utat.

⁴⁰ Egy 1664-ből ránk maradt, Lipót-féle tanulói menlevélben olvasható az idézett szövegrészlet. Történelmi Tár. Budapest, 1900. 468-469. p.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

I.

De studiosae iuventutis peregrinatione interdicta

Maria Theresia etc.

Illustres reverende etc. demissa de scholis in illo principatu exstantibus, earumque foundationibus, studiorum item melioratione submissa informatione vestra, et juxta hanc relatis scholarum, gymnasiorum et collegiorum specificationibus, apparet frequentis illic actu et bene etiam fundatas extare scholas, in quibus non modo in humanioribus et philosophicis rerum etiam theologicis infermatur iuventus, et prout fundus mensque est fundatorum reliquae etiam disciplinae, in iisdem cum primis majoribus tradi possint ac debeant. Eam proinde non videmus necessitatem, ut iuventus cum sua fere, aut parentum enervatione studiorum causa, peregre ad exterarum universitates proficiscatur. Atque adeo.

Cum nonnulli principum quoque exterorum suos subditos, ne studiorum et experientiae causa ad ditiones nostras proficiscantur venitus arceant, id ipsum nos etiam de subditis nostris statuimus, ut intra ambiter ditionum nostrarum in quibus antiquissimae et celeberrimae frequentantur academiae, studia, animusque suorum percolant. Id quod itaque iis, quorum interest neque facietis sese inuarent, eos ad hanc benignam ordinationem nostram remittetur.

In reliquo, datum Posonii die 24. Augusti 1764.

Maria Theresia

Gabriel comes de Bethlen
Alexander Horváth

II.

Deest tristibus nobis perterritis mens, iuxta et animus, dum communicatio 24. septembris, per excelsum Gubernium serenissimae Majestatis (quod 24. August 1764. currentis Posonio emendavit) rescriptio: caelesti quasi igne tacti concidimus prorsus. Sperabamus quippe latiose et dum ad Regia Majestatis iussa, quidquid adversum religionis catholicae, quidquid iuribus Majestatis praeiudiciosum aut scandalosum in codicis legum nostrarum allatum repertumque fuerat, id omne diaetalibus articulis novellis, sublatum antiquialiter qualificatumque esset, et halcyona certe, iactatis ante varia tempestate religionibus nostris imminiose pollicebamur. Sperabamus levi iam nos

⁴³ Az alábbiakban három korabeli dokumentum olvasható, amelyek illusztrálni hivatottak a 18. század második felének peregrinációját azt követően jellemző állapotát, hogy Mária Terézia rendeletével új kultúrpolitikai irányt jelölt ki. A szövegek közlés betűhív, de a gyakran és indokolatlanul használt mondatközi nagy kezdőbetűket kicsivel írtam át, a "j"-t pedig a szöveg betűhasználati rendjéhez jobban illeszkedő klasszikus "i"-vel cseréltem fel. Az irományok szövegében egyes szavak nehezen olvashatók, ezeket (?) -lel vagy (...) jelöltem.

per fructuosos otio, et deservientibus bellum procellis, reddita terris pace, iisque iam etiam, quae peregrinaturae studiorum causa iuventuti nostrae posita interim erant obstracula remotis, velut blando quodam ventorum positu, evolare tandem illam, et ...pum ritu ex alvearibus suis et mella stientiarum longioribus etiam e locis colligere posse, inque sui perfectionem, principisque et publicae rei utilitatem, in patriam solumque ... referre eidem liceret. Ac pro dolor! quam tot quae ...dimus, quam aliena spe nobis ingruunt. Dum altefati praescripti Caesareo Regii interdicto iuventus nostra oris ab exteris arceret. Pudos certe nos et verecundia ipsaque facti nostri conscientia, prohiberent, si pace loco dictata haec nobis essent interpellare, quam laesimus majestatem nunc dum nihil horum est, eo fidentius ad solum Maiestatis, firma illa duplicataque iustitiae et clementiae basi subsaetum (?) adrepimus, quo non tanto pere, nos, quam legum ipsa sanctitas hanc in re subversatur, quarum defensionem multum aliud in terris, numen, ac princeps nostra augustissima tractatur.

Votum publico est, quam sererae constitutionum nostrarum Approbatæ Constitutionis Partium 3. Titulorum 14. praesertim autem Compilatae Constitutionis Partium 3. Titulorum 3. sub titulo salvi conductus leges studiorum causa peregrinantibus extrabant, quarum non nullos apice velut potestati principis, eiusque maiestatis iuribus praeiudiciosi et scandalosi iussu Maiestatis suae in generali statuum et ordinum Principatu Transilvaniae confluxu ad diem 21^m Augusti Anno 1752. indicto, sublatis omnino cassatisque pre...tus fuerant, articulis tamen modificatis, et quoad caesa in vigore religio, in posterum quoque extra haereditarias principis nostrae clementissimae ditiones profecturis, exitus neutiquam praecclusus, verum iuxta modum in articulo anni praescripti edito, legensque in illo perlata liber est relictus, quem ad modum copia articuli 1. hic humillime adnexi laculenter probat.

Agitur itaque excelsum Gubernium Regium, non tam uti promissimus de personis rebusque et nostrorum, quam de virtute publicarum legum earumque stabili firmitate: Quod enim miseris profidimurque leges fu...sit (?) publica solemnitate, non populo sale inscisciente sed ipso summo principe iis consciente, perlatae adprobatae et roboratae, quam mandato eiusdem principis in codicem legum inferri iussae nullo deque excuso legio contrario usu ictu quasi oculi elidantur. Ecquid tam operiosa in comitiis derogandis et perficiendis legibus conventio et tam solere sagarum (?) vel minus verbi scrutinium proderit: si quas (prout adderet) in saecula quasi duraturas condimus (?), brevi aliquorum annorum circulo, velut consuetudine quadam contra ipsas inducta, robur suum obligandique virtutem amittant? Quae spes seu publico, seu privato, cuilibet in properum quoque legibus, eaque in articulos codicemque legum referendis firma stabilisque reponi possent: si nec leges ipsae stabiles futurae sint, neque modis iisdem dissolvatur quibus collegatae fuerunt: Mutabunt certe omnia et res quadamque quas et publica et privata interciderere necesse est si leges ipsae, quibus haec imitantur tam momentaneae sint, viribusque destitutae sint (?).

Provocamus igitur a iure summae potestatis ...tique Regii ad sanctissimum clementiae augustae tronum (?), quem iustitiae frenet (?) misericordia ea altat. Adrepimus ad hanc vec... obiectorum ritu genibusque (?) nexi (?) oramus (?), ne...tiatur serenissima sua Maiestas. Nos et innocente iuribus excidere nostris, et procluso penetrali in atriis solummodo ipsis haerere: quin ad c...ies ignorantiae tenebras aeternum detrudi: Quamvis enim scholae nobis supersunt utcumque instructae, ea tamen illorum ratio est, ut ...dia dumtaxat (?) scientiarum sublimiorum fundamenta in illis ponantur ipsa artis (?) perfectio, culturaque adeo et politura ingeniorum absolvi neutiquam possit: Nam et

pauci numero professores iuventutem in qualibet illorum erudiunt, neque plures, quam in usu adusque erat adlegere conceditur, quin nec si concederetur etiam fundi solutionum iam Augustae Aulæ noti pluribus supplerent alendis! At vero unde e mortuis modernis sufficere quoque alios dubitur, nisi nota (?) in academiis exteris professorum leges subolescat formandae hic admenda iuventuti? Quae scientiarum atque adeo morum etiam sperari possint iuramenta: si nullas eruditionis ab oris cultioribus fiat accessus? quia enim ...ransimo supra magistrum discipulus est: quin deterior illo plerumque habetur, suffectis in decedentium loca docendo minus (?) aptis ipsam etiam cum tempore doctrinam descrescere necesse est, discipulosque tandem prodire bandos nulliusque frugi. Quidvero freri aut concisor potest rei magis den...os... publicae: quam ignorantes cives? quid magis in utile principi, quam obcaecatus ignorantia subditus? qui diser...minis verum inter et falsum nescius, adque lucem illius, et umbram huius per aequae habes, in suspicionibus tantum velut luce crepera aberrat. Nobis autem imprimis helveticae et augustanae confessioni (!) addictis, ea quam maxime iner...bit, studiosos nostros ad gentes alios emittendi necessitas: ut quia legibus nostris Approbatæ Constitutionis Partium 2. libri 1. articuli 3. innovationes et schismata introducere sub nota infidelitatis cautum sit, ad unionem o(mn)io fidei conservandam conducit, ut theologi nostri, oras illam adeant, in quibus exercitium religionis nostrae vigentius est, et ex ipso, quod dicitur fonte a quas suas hauriant, ne irreperente (obneglecta studia) rerum inscientia dogmata etiam a receptis aliena irrepant, legesque post se adrtahant ultrices. Funesta rei huius exempla in pelagianorum et eutyichianorum sectis oriens, ostendit, qui primi geni (!) cum aliis christiani patrumque ecclesiae antiquorum ministerio veris christianismi principiis in buti, frequentia fuerunt, tantum quod rem otius ac corpore ecclesiae dissitur (?), huiusque destituti frequentia fuerunt ad sectas, haeresesque delapsi. Nec vero modicum illud, quod in peregrinationibus consummatur pecuniae, peregrinationem ipsam protinus inter cludendam suadet: non enim tam grandis illae pecuniae modus est, ut cum pretio scientiarum conferri, aut publica privatorumque aeris inopia metui inde possit, neque enim a plebe colligitur tributaria, nec tam e parentibus cognatorumque, et agnatorum rebus decaepitur, quam patronorum liberalitate et aliorum opulentiorum elemosynis, propriaque per institutiones puerorum promerita mercede, quae ipsa equidem vix itineris explerent impendia, in praepotentum Belgii confederati ordinum Reiquepublicae Helveticae aliorumque regum ac principum munificentia, gratuito illic virtutis abrentur, gratuitisque exciperentur hospiciis, in academia praesentim Leidensi praesenti quoque in reditus, ea pensa pecunia feverentur.

Sed ne spes quidem illa, quam de erigenda in usus duarum harum religionum universitate clementissime Maiestas sua nobis iniecit, malis nostris omni medebitur ex parte, iacendo quippe hic, quod obeniersuras (?) circa illam (!) difficultates, aeris potissimum indigentiam religionumque differentiam morae plusculimi (?) deposcat, ne constituta quidem illa exitus ad academias celebriores interdicens foret: Id quippe cultiorum pontium moribus introductum videmus, ut cum virorum celebriorum leges tam parca sit, ut nec loco quolibet, nec tempore nascuntur, concurritur ad hoc ex omnibus ferme terrarum regionibus, eorumque eloquia captantur. Quanto igitur magis necessarium est excurrere, eruditori hac orbis parte, quo instituta hic universitate praeter indigenas nostros, viri ab exteris celebriores, ne ampla quidem alicui poterunt mercede.

Quae cum ita sint ad scabellum rursum pedum Maiestatis suae gementes provolvimur, et collacrymantes, oramusque Maiestatem suam, per quicquid sacrum, sanctumque est, per caeleste nuper nomen illud, quod vicarium sibi in terris suam

constituit Maiestatem, per gloriam ipsam Maiestatem sua, Domusque Augustae, per pietatem eius, et quae certe pretibus nostris invicta esse nequit. Clementiam et misericordiam Maiestatis suae serenissimae iussu, firma de peregrinationibus nostris lex, quam sacrum Maiestatis suae oraculum voxque illa Divina firmavit, ne collabescat lex, una aequae cum aliis sacra, imo (quia persecuti suae Maiestatis nomine efflata recens adhuc spiret) longe solemnior antiquis, ac patienter (?) serenissimae suae Maiestatis interitu unius huius velut omnium nos metuere ruinam, quod et ille perifulero intentur cum hac: et certe impossibile esse ducimus, ut dum omnes, quae nos defendunt leges, verbi Regii sustententur (?) virtute, haec sola sit, et unica, quae ab eodem sanctissimo ore profecta, eiusdem verbi spiritu perflata, vim tamen aliquis habeat orem. Et hoc unicum est, quod nos in solutium erigunt, hocque fine humillime Excellentissimum Gubernium, et reverenter rogamus efficaci sua coram Maiestate intercessione, nostram etiam equidem sed legis praesentim publica causam tutori humillimumque hanc nostram replicationem suam relationem supplimis ... libelli loco, per interrogando (?) regio decreto, clementissimae de ... resolutione promovere dignetur. Qui ... sua Maiestatis fidelissimi (?) subditi, ita ... devotionis ...

Excelsi Regii Gubernii
Cibinii, 7. Octobris 1764.

Humillimi et obsequentissimi servi
Joannes comes Lázár et Ladislaus comes Teleky
ecclesiae in Transilvania reformatae supremi curatores
Michael de Rosenfeld et Petrus Binder de ...
nomine religionum Augustanae Confessionis Consistoriis

III.

Resolutio ad hanc repraesentationem

Eljött az ő Felsége resolútiója is akadémiákra mehető ifjainknak állapotjában beadott könyörgő mi napi repraesentationkra is reménységünk felett való keménységgel, mintha mi ő Felsége Maiestasához nem illő, debito liberiori et licentioso stilo írtunk volna. Hogy azért hibás tselekedeteink nekünk azt subscribálóknak exproáltassék, a minthogy már exproáltatott is in pleno consilio. Feleltünk reá mint engedelmes bárányok a mint illet és alázatosan, hogy nekünk szívünk szikrájában sem volt, hogy csak egy betűvel is ő Felségét megsertsük: hanem mindent kívántunk ritu vermium adrepende a földnek poráig meg alázodva ex illo summo dolore fel tenni. Ebben ő Felsége ifjainknak ki mehetőseket a törvényről nem emlékezőn semmit, egyedül magának reserválta, úgyhogy akit akar botsátani botsát, mind az három religióból, akit akar pedig nem botsát ő Felsége.

Szeben, 13. Decembris 1764.

Miserere nostri Domine
G. Teleky László

ELEMÉR BALOGH

DER SALVUS CONDUCTUS UND DIE UNGARISCHE PEREGRINATION

(Zusammenfassung)

Das Ziel der Abhandlung ist es, eine Skizze über die Rechtsgeschichte des Reisepasses in Ungarn in der Neuzeit zu geben. Zur Vorgeschichte: da es im ungarischen Königreich im Mittelalter keine ordentliche Universität gab, mußten die *peregrinatores*, d.h. die Studenten ausländische Hochschulen besuchen. Das waren vorwiegend die naheliegenden norditalienischen Universitäten, der Schwerpunkt hat sich aber nach der Reformation zugunsten der protestantischen deutschen und niederländischen Universitäten verschoben. Neben den *peregrinatores*, Studenten benötigten im Mittelalter einen Reisepaß (= *salvus conductus*, *salvus passus*) auch diejenige, die innerhalb des Landes zum königlichen Hofgericht zitiert worden waren.

Der *salvus conductus* ist mit dem modernen Reisepaß immerhin nicht zu identifizieren. Der kann mehr als sein Vorbild betrachtet werden. Der entscheidende, jedoch formale Unterschied ist, daß der *salvus passus* weitgehend kasuistisch war. Das Wesen dieses "feudalen" Reisedokuments war aber es, je mehr Privilegien für den Besitzer zu erwirken. Das Dokument beinhaltete die Titelliste des Ausgeber (mehrheitlich: König, bzw. Fürst), das Reiseziel des Studenten und ein generales Bitten für die Hoheiten, deren Länder, Städte der Student während seiner Reise besucht, eine hemmungslose Durchfahrt zu sichern.

Die Gesetzgebung des selbständigen siebenbürgischen Fürstentumes (1540–1690) hat ein großes Gewicht auf die Beförderung der Peregrination gelegt. Beide wichtigsten Gesetzsammlungen (*Approbatae constitutiones*, *Compilatae constitutiones*) erwähnen die Reisenden und regeln ihre Rechte und Pflichten gegenüber den Fürsten. Die Reisepässe waren von der Kanzlei ohne weiteres ausgestellt worden. Weil aber die internationalen Kontakte Siebenbürgens im wesentlichen Teil protestantisch orientiert war, ab 1690 (seitdem Siebenbürgen zusammen mit dem "Mutterland" des ungarischen Königreichs unter die Habsburger-Krone unterworfen wurde) wurden diese Kontakte blockiert. Man konnte studieren praktisch nur innerhalb des Habsburger-Reiches – die hat aber keinen *salvus conductus* gebraucht.